

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Rahvusliku käsitöö osakond

Rahvusliku tekstiili õppekava

Marit Külv

TEKSTIILKÄSITÖÖ 18.-20. SAJANDI ALGUSE

LÕUNA-EESTI KÜLAKOGUKONNAS:

ROLLID JA TÖÖJAOTUSE PÕHIMÕTTED

Seminaritöö

Juhendaja: MA Kristi Jõeste

Kaitmisele lubatud:

Viljandi 2016

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. TEKSTIILKÄSITÖÖ MAAPIIRKONNAS – ELUKUTSE VÕI ELULINE VAJADUS	6
1.1 Käsitöö roll põllumajanduslikus ühiskonnas	6
1.2 Professionaalne vs kodukäsitöö	7
2. SOOPÕHINE TÖÖJAOTUS TRADITSIOONILISES LÕUNA-EESTI TEKSTIILKÄSITÖÖS.....	10
3. NAISKÄSITÖÖLISTE ROLLIJAOTUSED VANUSE JA SOTSIAALSE STAATUSE PÕHJAL	12
3.1 Tüdrukud ja neiud käsitöölise rollis	12
3.2 Tööjaotuse põhimõtted erinevate käsitööliikide puhul	13
3.2.1 Lina- ja villakiu eeltöötlus	13
3.2.2 Kanga kudumine	14
3.3 Käsitöö vaesema maarahva elatusallikana	15
4. KÄSITÖÖLINE JA KÜLAKOGUKOND	18
4.1 Kollektiivne töö tegemine külades	18
4.1.1 Sügis-talvised naiste käsitööõhtud	19
4.1.2 Veimede valmistamine	20
4.2 Linnade ja tööstuste mõjust külakäsitööle	22
KOKKUVÕTE	24
KASUTATUD ALLIKAD	27
LISAD	31
Lisa 1 Temaatilised rahvalaulud	31
SUMMARY	34

SISSEJUHATUS

Rahvusliku tekstiili eriala uurijad keskenduvad valdavalt tekstiilesemete, tehnoloogiate ja muu ainelise materjali uurimisele, mis on muuseumikogudele tuginedes igati ootuspärane. Kogudes on säilinud vaid väike osa igapäevastest tekstiilidest, veel vähem on talletatud temaatilist suulist pärimust. Tänapäeval uurijal on keeruline asetada end 200 aasta tagusesse aega, mil enamik tekstiilseid tarbeesemeid valmis oma pere naiste käte all. Sellest lähtuvalt on hetkel ebapiisavalt uuritud naiskäsitöölist kui isiksust, tema sotsiaalset staatust ja rollijaotust tekstiilkäsitöös. Nende valdkondade juures on käsitöolisest praktikule abiks rahvaluule ja suuline pärimus, mida on valdavalt talletatud elukogenud naiste suust, andes suuna ka minu uurimusele.

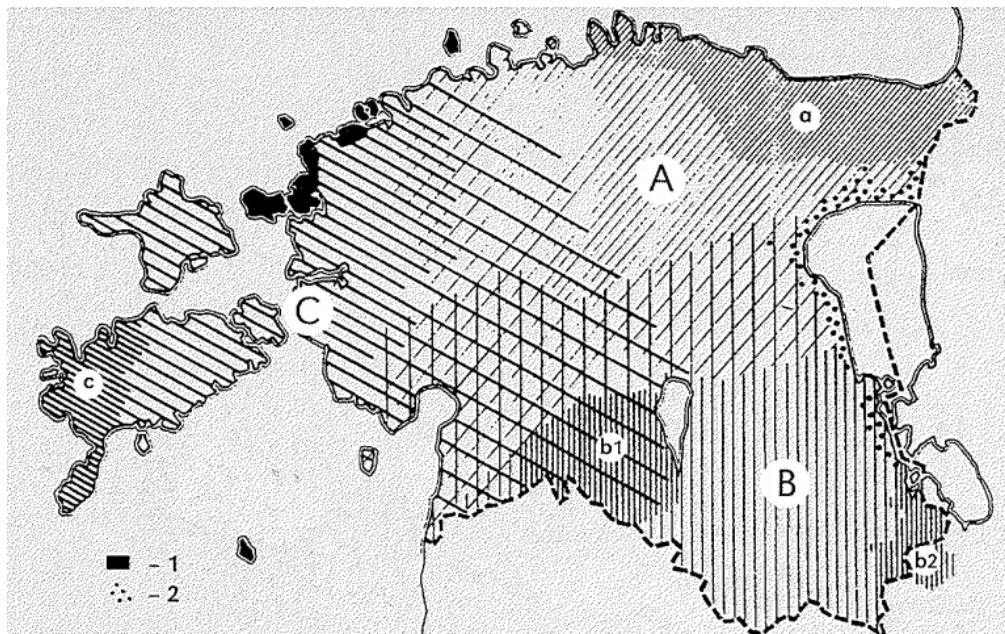
Käesoleva uurimisteemani jõudsin eelkõige tänu isiklikele otsingutele – püüdes leida oma spetsialiseerumisvaldkonda mitmekesisel eesti pärandkultuuri maastikul. Näen, et kodukäsitöö ning naise rolli selginemine selles, pakub väljundit tänapäevaste käsitöömeistrite jaoks, kes ei peaks piirduma pelgalt arhailiste mustrite kopeerimisega, vaid võiksid kasutada võimalust süüvida praeguste muuseumieksponaatide kunagiste valmistajate päritolukonteksti. Endisaegsete olude aimamine ning praktiline käsitööoskus üheskoos avavad meistriale pärandoskuse tahke, milleni ainuüksi läbi praktika või teooria ei jõuta. Samuti otsivad kaasaegsed käsitöötarbijad toodetes üha enam köitvat lugu ja elamust, mida saab pakkuda pärandi tutvustamine, näiteks mõne endisaegse kehvikust õmbleja või ketraja kirjelduse lisamine tänapäevase toote turustamisel.

Varasemalt on maapiirkonnas tegutsenud käsitöölise teemal kõige enam artikleid kirjutanud Jüri Linnus Eesti Rahva Muuseumi (edaspidi ERM) aastaraamatutes (1971, 1981, 1983), kuid need on meeskäsitöö kesksed ning puudutavad tekstiili valdkonda vähe. Tekstiilkäsitöö perioodilisuse ja mõningate rollijaotuste kohta annab hea ülevaate Eevi Astla artikkel samas „Naiste käsitööde aastaringne tsüklilisus (XIX sajand ja XX sajandi algus)” (1968). Kolmanda põhjalikuma tekstiilkäsitöö käsitle on koostanud Elle Vunder „Eesti rahvakultuuri” kogumikteose (2008) tarbeks. Mõne lõigu või lause ulatuses mainimisi esineb erinevates Kalju Konsini (1966, 1979), Hilda Linnuse (1955), Herbert

Tampere (1956) ja Aino Voolmaa (1966) kirjutustes. Omaette rõhuasetusega, keskendudes kollektiivsele abistamisele ja külanoorde käsitööõhtutele, on Selma Läti (1958) ja Richard Viidalepa (1941) artiklid.

Kirjandusallikate kõrval on võrdväärseid ka muuseumide kirjalikud pärimustead¹, mis pärinevad suures osas Eesti Rahvaluule Arhiivist (edaspidi ERA, sh internetipõhistest otsingusüsteemidest). ERA kartoteegi rõivastuse ja talguteemaliste pärimusteadete uurimisega tegelesin 2016 augustis. Samal perioodil teostasin käsitööteemalisi otsinguid Eesti Regilaulude Andmebaasis, kasutades levinumate tekstiiltehnike ning töövahendite nimetusi. Oktoobris 2016 plaanisin külastada ERMi raamatukogus asuvat arhiivi, kuid kahjuks ei olnud raamatukogu seoses kolimisega veel endiselt avatud ning pidin käesolevas töös suurendama rahvaluuleallikate osatähtsust.

Seminaritöö eesmärgiks on olemasolevate allikate põhjal välja selgitada, millistele võimalikele põhimõtetele tuginedes toimus 18.-20. saj alguse Lõuna-Eesti maapiirkondades tekstiilkäsitöös tööde jaotamine, keskendudes seejuures soo-, vanuse ja sotsiaalse staatuse põhisele jagunemisele. Täpsema terminoloogilise selgituse toon 1. peatükis. Vaatluse all on lina- ja villatöötluste ning nendest esemete valmistamise erinevad aspektid. Käsitletav periood lõpeb linliku kultuuri ja tarbimisharjumuste juurdumisega

Joonis 1. Eesti rahvakultuuri piirkonnad 19. sajandil. A – Põhja-Eesti, B – Lõuna-Eesti, C – Lääne-Eesti, b1 – Mulgimaa, b2 – Setomaa (Allikas: Viires 2004, lk 20)

¹ Pärimusteadete on mõne lause või lõigu pikkune suulisel teatel põhinev vahendatud üleskirjutus, mis on kogutud endisaegsetel välitöödel ning tänapäeval leitav arhiivimaterjalides.

traditsioonilises külakogukonnas, mis kohati toimub juba 19.-20. sajandi vahetusel, perifeersematel aladel alles Eesti iseseisvusajal, kuni 1930-ndatel. Uurimispiirkonnaks on traditsiooniline lõunaeesti kultuuriareaal (joonis 1) – Mulgimaa, Vana-Tartumaa (Emajõeist lõuna pool), Vana-Võrumaa ning Setomaa (Eesti ala), kus säilisid kauem traditsioonilised töövõtted ja tavad.

Eesmärgini jõudmiseks esitan käesolevas uurimuses järgmised küsimused. Kas ja milliseid käsitööalaseid rollijaotusi saab eristada naiste vanuse ja sotsiaalse staatuse põhjal? Milliseid tekstiilitöid tegid ka mehed? Mis staatuses naised teenisid käsitöömüügiga elatist ning mida täpsemalt valmistati? Mis staatusest/vanusest alates võisid tüdrukud ja neid teatud käsitööliikidega tegeleda? Kas ja milliseid töid tehti Lõuna-Eesti külades kollektiivselt? Nendest küsimustest lähtuvalt seadsin hüpoteesiks, et erineva staatusega naised tegelesid erinevate käsitööliikidega eri määral ning vaid teatud staatuses naised müüsid oma valmistatud esemeid. Lihtsamaid töid võidi usaldada lastele või teenijatele, kuid vastutusrikkaid ülesandeid täitsid kogenud naised või spetsialiseerunud käsitöölised.

Seminaritöö koosneb neljast suuremast peatükist. Esimeses peatükis tuleb juttu professionaalse ja kodukäsitöö erisustest ning käsitöö rollist traditsioonilises külakogukonnas. Teises peatükis toon esile tööjaotuse põhimõtted meeste ja naiste vahel. Kolmandas, kõige põhjalikumas peatükis, analüüsin kodusel tasemel naiskäsitööliste rollijaotuse põhimõtteid vanuse ja sotsiaalse staatuse põhjal, tuues esile iseärasused erinevate käsitööliikide puhul. Viimases peatükis vaatlen tekstiilkäsitöölise rolli laiemas külakogukonnas ning tööstuse mõju kohalikele traditsioonidele.

Joonis 2. Lõuna-Eesti kihelkonnad 19. sajandi keskel (Allikas: Eesti rahvarõivaid... 1957, lk 9)

1. TEKSTIILKÄSITÖÖ MAAPIIRKONNAS – ELUKUTSE VÕI ELULINE VAJADUS

1.1 Käsitöö roll põllumajanduslikus ühiskonnas

Põllumajanduslikku isemajandavat ühiskonnakorraldust, mis valitses Lõuna-Eestis kuni 19. sajandi keskpaigani, iseloomustab käsitöö suur osakaal. Oskused pärandati edasi suurperedes elades vanematelt põlvkondadelt noorematele ning täiendati külakogukonnas omaealistega koos tööd tehes. Aasta jagunes selgelt kaheks hooajaks – suvine põllutööde ning talvine, valdavalt tubane aeg, mida kasutati erinevate tarbeesemete valmistamiseks.

Käsitööoskused olid eluliselt vajalikud, et oma peret toita ning katta. Mehed tegelesid valdavalt puu-, kuid ka sepa- ja tohutööga, naiste põhilised käsitööd hõlmasid villa ja lina töötlemist ning tekstiilesemete valmistamist. Traditsiooniliselt on taluperes valitsenud üsna selge käsitööalane tööjaotus meeste- ja naistetööde vahel, mistõttu jälgin seda jaotust ka käesolevas seminaritöös, keskendudes seejuures valdavalt tekstiilitöödele, mida tegid naised. Tekstiilkäsitööst räägin eelkõige villa- ja linaku töötlemise ning lõppsaadustest esemete valmistamise mõistes. Tekstiili valdkonda kuulub mõningate mõõndustega ka nahatöö koos kasukate õmblemisega, kuid seda puudutan põgusalt, kuna see jäi elukutseliste kasukseppade ja rätsepate ampluaaks.

Linliku eluviisi pealetungil koduse traditsioonilise käsitöö osatähtsus küll järjest vähenes, kuid säilis maapiirkondades veel 19. sajandi teisel poolel ning 20. sajandil kuni 1930-ndateni (Astel 1968, lk 235). Sellevõrra suurenes aga spetsialiseerumine tekstiilkäsitöö valdkonnas, elavdades märgatavalt kapitalistlikele põhimõtetele rajatud tootmist ja tarbimist, asendades senist naturaalmajandust. Naturaalmajanduslikul perioodil leidis ka palju maata vabadikke või vähese maaga kehvikuid, kes valmistasid esemeid müügiks, kuid tegelesid suvehooajal eelkõige põllutöödega. Samuti võib nende eluviisist lähtuvalt arvata, et nad omandasid oskused loomuliku põlvkondliku järjepidevuse, mitte

kursustel õppimise tulemusena. Seetõttu ei saaks neid lugeda professionaalsete käsitöölise hulka.

Lisaks oma perele või tellimustööna valminud tekstiilkäsitööle, tuli maarahval täita mõisa jaoks lina- ja villaketramise kohustust. Toorained olid seejuures talu poolt ning mõis oli töö juures väga nõudlik. Vähiatki viga karistati lisaketrusega või keelduti tööd üldse vastu võtmast. Andamid olid suured, mistõttu oma talu tööde tarbeks tuli sageli kasutada öötunde pirruvalguses. See kajastub ka mitmetes ketruslauludes, kus kurdetakse oma töö viljadest ilma jäämise üle: *Minge meie mõisaaie, / lööge silmad seina peale, / vaatke sinna varna peale - / seal on meie ketramine, / kõige talve tallamine, / vaese voki veeremine, / kahe käe katsumine.* (Tampere 1956, lk 63-64)

Traditsioonilist põllumajanduslikku külaühiskonda iseloomustab paikkondlik piiratus. Ühe kihelkonna piires kanti sarnaseid rõivaid, kohati olid erisused märgatavad isegi kihelkonnasiseselt erinevates valdades ja külades. Linnadesse, kus paikkondlik omapära polnud nii oluline, turustasid oma kaupa peamiselt mõisakäsitöölised (Rosenberg 2010, lk 163). Kodukäsitööd iseloomustavad paikkondlikud traditsioonid ning tehnoloogiate valdamine, mis avaldub eelkõige kindla kihelkonna pidulike rahvarõivaste kaunistuselementides ja mustrites. Eelkirjeldatud jooned iseloomustavad 18.-20. sajandi alguse külaolustikku ning selle loomulikuks osaks kujunenud käsitöö rolli.

1.2 Professionaalne vs kodukäsitöö

Maapiirkonnas leidis kõnealusel perioodil alati ka professionaalseid käsitöölisi, kes teenisid oma põhilise sissetuleku tekstiilesemeid müües või teenust pakkudes ega tegelenud talupidamisega. Neilt telliti suuremaid tehnilisi oskusi nõudvaid tööd, näiteks kasukad, peenem õmblustöö, keerukama sidusega kangad. Siinjuures on huvitav jälgida soolist jaotumist – varasemal ajal olid kutselised käsitöölised suures enamuses mehed, kuid 19. sajandil hakkas seoses naistele suunatud käsitöökursustega (Vunder 2008, lk 164) olukord järjest enam nende kasuks pöörduma. Igapäevaseks kandmiseks ja kasutamiseks mõeldud tekstiilid valmisid siiski valdavalt oma pere jõududega või saadi naturaalmajanduse põhimõttel vahetuskaubana külakogukonnas vaesemal elujärjel olevatelt külakäsitööliselt või suurtalu maal elutsevatelt vabadikelt (Linnus 1971, lk 222). Kodusele käsitööle antud seminaritöös eelkõige keskendungi.

Mõistmaks tekstiilkäsitöö rolli 18. kuni 20. sajandi alguse elukorralduse juures, on siiski vajalik anda põgus ülevaade ka professionaalsetest maakäsitöölisest. 19. sajandi

teisest poolest alates hakkasid külades tegutsema elukutselised kangrud, kelle teenust kasutasid peamiselt jõukamad talud. Peamiselt telliti neilt suuremaid tehnilisi oskusi nõudvaid esemeid nagu vaipu ja tekke, 1920-ndatest alates ka mustrilisi ülikonna-, mantli- ja kleidiriideid ning suurrätte (Konsin 1966, lk 179; Astel 1968, lk 252), igapäevavarõivaste jaoks kudasid kangaid ikka oma pere naised. Maapiirkonnas liikusid ringi ka rätsepad, kes pakkusid kasukate õmblemise teenust (EMH 358 > Keem 1970, lk 421 kaudu). Lihtsamaid tikandeid oskasid teha kõik naised, kuid keerukamate tikandite, näiteks Mulgi pearättide ja tanude puhul kasutati professionaalsete tikkijate teenust või osteti esemed laatadelt (EA 6, lk 191; KM H II 41, 531; EM 3589; EM 3598 > Linnus 1955, lk 13 kaudu). Keskmise jõukusega talud ning kehvikud ei saanud sootuks tellimustöid lubada.

Kodukäsitööd dikteeris sisu osas paljuski mõis. Talurahva sõltuvust mõisast iseloomustab hästi voki kasutuselevõtt 18. sajandi jooksul, et hõlbustada talunaiste ketramiskohustust, mida tuli mõisavalitsejate jaoks täita (Vunder 2008, lk 139). Konsin (1979, lk 9) väidab, et mõisa tarbeks kudasid linaseid kangaid elukutselised kangrud ning talupere hooleks jäi kududa takuseid ning villaseid kangaid. Samas, vaadates tänapäevani säilinud rikkalikke talurahva rõivaste kogusid muuseumides, saab selgeks, et lisaks kohustuslikule kudumisele kooti enda tarbeks ka pidulikumat linast kangast, mida ise heledaks pleegitati.

19. sajandi teisel poolel toimunud kutseliste kangrute lisandumist seletab erinevate koolide ja kursuste teke. Maata või vähese maaga kehvikud ning lasterohketest peredest pärinevad talutütred suundusid linnadesse õppima (Konsin 1966, 179) ning rakendasid õpitud oskusi kodupiirkonnas töötades. Kursusi korraldasid eelkõige baltisaksa ja seejärel eesti põllumeesteseltsid (Rosenberg 2010, lk 164), propageerides läänelikku ja rahvusromantilist lähenemist käsitöö tegemisele. Kursustel tutvustati uusi töövahendeid (õmblusmasinad, kirikangasteljed) ning rõhuti naiskäsitöö taaselustamisele. Mõneti viisid sellised ettevõtmised maainimesed abitusse seisundisse, kus tööstus, domineeriv mood ning soov näidata oma ostuvõimekust kogukonnale, soodustasid pärandoskuste veelgi kiiremat taandumist. Unustatud oskuste asemel üritati siis huvilistele raha eest, mitte loomulikult külakogukonnas toiminud moel, oskusi „tagasi müüa”. Niimoodi kujuneski naiskäsitöö võidukäik ning meeste käsitööoskused vajusid tagaplaanile ega käsitletud enam niivõrd käsitööna – see on kandunud ka tänapäevasesse suhtumisse käsitöö vastu. Kodune maakäsitöö hakkas sarnanema rohkem tööstusliku ja linliku käsitööga.

Kõige põhjalikumad andmed vaatlusaluse perioodi maakäsitöölise kohta pärinevad 1881. aasta rahvaloendusest. Selle kohaselt oli Eesti maapiirkondades kokku ligi 23 000 käsitöolist, kellest rõivastuse alal tegutses 10 232. Enim tegutses maakäsitöölisi Lõuna-Eestis. Linnadele sarnaselt oli selleks ajaks kujunenud kõige arvukamaks rõivastuse valdkonnaks rätsepa- ja õmblustöö. Seoses koolitusvõimaluste avarumisega suurenes märgatavalt naiste hõivatus professionaalses käsitöös – kõik ajaloolisel Tartu-, Võru- ja Viljandimaal tegutsenud 238 õmblejat olid naised. Võrreldes varasemate loendustega oli 1881. aastaks tekkinud 3 mainitud maakonnas kokku 974 näputöö tegijat, kelle hulka loeti pilutajad, heegeldajad, pesumärkijad, ja tikkijad. Ketrajaid oli kokku 760, ligi pool kogu Eesti ketrajatest, sh 2 meest Viljandimaal. Kangruid oli 352, kelle hulgas tegutses 20 meest. 14 käsitöolist Võrumaal on ära märgitud veel nii kangru kui ketraja ametis. Muudel tekstiilkäsitöö aladel tegutses spetsialiseerunud naiskäsitöölisi tunduvalt vähem. Silmuskudujaid oli näiteks 68, Lõuna-Eestis ja Setomaal leidis 19. sajandi lõpus veel spetsialiseerunud vöökudujaid. Taustainfole (Rosenberg 2010, lk 163-4) tuginedes, võib arvata, et 1881. aasta loendusel ära märgitud kutselised maakäsitöölised olid oma oskused suures osas omandanud loomulikus töökeskkonnas. Saavutanud teatud professionaalsuse ja vilumuse oma kitsamas tekstiilkäsitöö valdkonnas, suutsid nad pakkuda ümbritsevale külakogukonnale teenust.

19. sajandi lõpus ning 20. sajandi alguses elavnenud tööstuskaupade tarbimine hakkas käsitöölise arvu taas vähendama. 1937. aasta majandusloenduse põhjal leidis maapiirkonnas (Tartu-, Võru-, Viljandi-, Valga- ja Petserimaal) ainult üks pesukaunistaja, 29 ketrajat (neist 17 Võrumaal) ja üksikud tikkijad. Kangrute arv oli kahanenud 125-ni, olles kõige suurem Tartumaal (64). Uue moega kaasnes aga silmuskudujate (138, sh 2 meest) ja õmblejate (544) arvu kasv. (Vunder 1992, 135-136; Vunder 2008, lk 142-143; Rosenberg 2010, lk 163-164) Uus linlik mood nii rõivastuses, kodukujunduses kui ka käsitöös lõpetas enamikes Lõuna-Eesti maapiirkondades traditsiooniliste tekstiilkäsitöö tehnoloogiate edasi pärandamise loomulikus keskkonnas. Koduse käsitöö osakaal vähenes märgatavalt ning tähtsustati vaid teatud tekstiilkäsitöö valdkondi – maaelanikkond hakkas võõranduma isemajandavatest majapidamistest ning sõltuma tekstiilkäsitöö osas järjest enam ostumaterjalidest ja valmistoodetest.

2. SOOPÕHINE TÖÖJAOTUS TRADITSIOONILISES LÕUNA-EESTI TEKSTIILKÄSITÖÖS

Eelneva peatüki põhjal sai selgeks, et tekstiilkäsitöö oli 19. sajandi lõpus ning 20. sajandi alguses valdavalt naistele omane tegevusala. Veel 18. sajandist säilinud ajalooallikates pole elukutselise käsitöölisena mainitud ühtegi naist, loendatud on ainult mehi (Linnus 1971, lk 221). Samas lubavad muuseumitekstiilid oletada, et kodusel tasemel oli käsitööoskus ka tollal levinud ning valdavalt naistega seotud. See võib viidata asjaolule, et kodune villa- ja linakiu töötlemine ning saadustest rõivaesemete valmistamine oli niivõrd igapäevane ja laialt levinud tegevus, et ei leidnud elukutsena kajastamist, olles samaväärne lehma lüpsmise või muude majapidamistöödega.

19. sajandi teiseks pooleks oli toimunud märgatav muutus käsitööliste soopõhises rollijaotuses. Elukutseliste käsitööliste hulgas oli vaid üksikuid mehi, tekstiilitöödega tegelesid nii kodusel kui spetsialiseerunud tasemel eelkõige naised. Siiski olid ka koduse tekstiilkäsitöö juures kindlad tegevused, mis jäid nende iseloomust tulenevalt valdavalt meeste hooleks.

Linataimest² linase kanga saamiseks kulus palju töötunde. Naised tegelesid 19. sajandil lina lõugutamise, ropsimise, sugemise ja järelpuhastusega, meeste hooleks jäi tavaliselt vaevarikkam kupardamine ja likkupanek (Vunder 2008, lk 153). 20. sajandiks muutus käsitsi lina lõugutamine ja rabamine samuti meeste tööks (Astel 1968, lk 239). Puhjast on teada, et naiste hooleks jäi siis ainult sugemine ja muu kergem töö (RKM II 412, lk 113-4). Hiljem, kui linatöötlemine muutus rohkem mehhaniseerituks, oli kogu töötlemise protsessiks tarvis vähem inimesi. Masindamine jäi siis tavaliselt meeste hooleks (Pensa 2016, lk 40).

Villatöödest kasutati meeste abi eelkõige vatkumisel ja vanutamisel (Astel 1968, lk 253). Vanutamine, eriti uhtmisrulliga, nõudis suuremat jõudu (KKI MT 113, lk 22-4 >

²Esmalt kitkusid naised valminud linavarred ja sidusid peodesse. Linapeodelt eemaldati kuprad raatsiga. Seejärel seoti peod kubudesse ja pandi likku. Pärast kuivatamist linaluud murti lõugutil kiudude küljest lahti. Sellele järgnes ropsimõõgaga ropsimine, linade harjamine ehk sugemine ja kammimine. (Eesti rahvakultuuri... 2000 *sub linaharimine*)

Tanning 1961, lk 77 kaudu; KKI MT 231, lk 29-31 > Keem 2002, lk 120 kaudu), mistõttu oli meeste panus igati mõistetav. Kui vanutamisel osalesid ka naised, siis villa vatkumine on aga teadaolevalt olnud ainult meeste töö. Villa lahutamine vibutaolise semmipuuga³ püsis Kagu-Eestis 19. sajandi viimase veerandini. Varem on seda tuntud ka Tartumaal, näiteks Nõo kandis (KKI MT 192, lk 24-7 > Keem 1970, lk 216 kaudu). Vatkujateks võisid olla oma talu mehed, kuid Haanja kandist on tuntud ka rändavad käsitöölised – villavakamehed (Astel 1968, lk 240; Vunder 2008, lk 153-4). Põlva kihelkonnas ja mujalgi Võrumaal on rändavaid villavatkujaid leidunud kuni 1870. aastani (ES MT 205, lk 23-37 > Keem 2002, lk 57 kaudu).

Nii villavakameeste kui ka muude meessoost tekstiilkäsitööliste kadumine 19. sajandi lõpukümnenditeks ilmestab ajastu trendi, kus tekstiilkäsitööd muutusid valdavalt naiste elukutseks. Mehi hinnati eelkõige nende jõu poolest, mitte niivõrd konkreetsete tekstiilitehnoloogiate valdamise tõttu. Suurema osa kodusest käsitööst valmistasid kõnealusel perioodil oma pere - jõukamates peredes ka teenijaskonna hulka kuuluvad - naised.

³Vibutaoline tööriist, millega tehti enne ketramist villad kohevaks. Eestis oli laialdaselt tarvitusel 17.-18. sajandil, hiljem vaid Lõuna-Eestis. Semmipuu oli 160-190 cm pikk viiulipoogna-kujuline töövahend, mis riputati villaga kaetud laudi kohale. Käepidemest võnkuma lüües lahutas semmipuu villa, mis lükati laudi otsas rippuvasse võrku. (Eesti rahvakultuuri... 2000 *sub semmipuu*)

3. NAISKÄSITÖÖLISTE ROLLIJAOTUSED VANUSE JA SOTSIAALSE STAATUSE PÕHJAL

Selles peatükis jõuan koduse tekstiilkäsitöö rollijaotuse põhimõtete tuumani. Alustuseks vaatlen, mis vanusest alates lastele ja neidudele teatud töid usaldati. Seejärel annan ülevaate tööjaotusest erinevate põhiliste koduste käsitööliikide juures. Peatüki lõpus tuleb juttu maata vabadike tegevusest ning käsitööesemete müügist nende elatusallikana, jäädes siiski kõrvaltegevuseks.

3.1 Tüdrukud ja neid käsitöölise rollis

Käsitöö oli 18.-20. sajandi alguseni igapäevaelu osa, mida pärandati edasi põlvest põlve loomuliku tegevuse käigus. Tüdrukutele õpetati varakult lihtsamaid käsitöövõtteid, eriti äärealal Kagu-Eestis. Enne kümnendat eluaastat oskasid tüdrukud punuda-kududa lihtsamaid võid (EA 28, lk 669 Setumaa; EA 44, lk 95 Meremäe) ja varrastega kududa. Vastseliinast on teada, et lisaks võõde valmistamisele oli suka- ja kindakudumine, sageli ka särkide õmblemine suviseks kohustuseks karjalastele, mistõttu eelistati selles ametis tüdrukuid (Astel 1968, lk 253). Setomaalt on teada, et karjatüdrukud tegelesid karja hoides ka tikkimisega (EA 1, lk 249; EM 10 851; EM 10 860). Juba 6-7-aastased lapsed abistasid niite valmistamisel (KKI MT 32), kangastelgede niietamisel, tallalaudade lahtisidumisel ning tegid muid sarnaseid abitöid. Umbes kümneaastaselt, Rõuges juba 7-8-aastaselt võidi alustada taku ketramisega.

Kanga kudumine oli kõige keerulisem ja komplekssem tekstiilkäsitöö liik, millega alustati kõige hiljem. Lihtsamate võtetega võidi alustada 12-aastaselt, harukordadel 7-8-aastaselt. Sagedamini algas iseseisev kangakudumine 14-15-aastaselt, vahel pandi kangaid kuduma 16-aastane teenijatüdruk. Enne täiskasvanuikka jõudmist pidid neidudel põhilised käsitööoskused omandatud olema, et nad saaksid endale kaasavara valmistada. Seega hiljemalt 17-18-aastastel neidudel olid olulisemad kangakudumise võtted omandatud. (Astel 1968, lk 251; Konsin 1979, lk 45; Vunder 2008, lk 136) Traditsioonilises külakogukonnas oli neidude kangakudumisoskus oluliseks staatuse näitajaks, mida ei

jäetud mainimata ka rahvalauludes. Vanemad naised võisid neidudelt järgi pärida nende omandatud oskuste kohta: „*Neitsikene noorukene / Kas mõistad kangast kududa / Mina kuan, miks ed kuan / Kui ma kuan, kangas kahiseb / Kui ma lõön lõnga lõbiseb*” (EÜS VII 2676 (2)) Pruutidena olid rohkem hinnatud käsitööoskusega neiud, kogu lapsepõlv kujunes täiskasvanueaks vajalike oskuste õppimise rütmis.

3.2 Tööjaotuse põhimõtted erinevate käsitööliikide puhul

Tööjaotuse põhimõtteid täiskasvanute seas on kirjanduse ja arhiiviallikate põhjal raskem kindlaks teha. Üldiselt tegeles talu naispere kõikvõimalike erinevate tekstiilkäsitöö tehnikatega, mis ei nõudnud eriti suurt osavust nagu üleriie õmblemine. Vill ja lina tuli oma talust, seda töödeldi ja kooti ise kangaks. Enamiku töö- ja pidulike rõivaste õmblemisega said naised ise hakkama, kuna lõiked ja õmblusvahendid olid lihtsad. Talunaised oskasid teha ka mitmeid väiksemaid töömahukaid näputöid: kududa kiri-, kõla- ja võrkvõid, punuda paelu, kududa silmkoeesemeid, tikkida, pilutada, isegi pitse valmistada (Vunder 2008, lk 160).

3.2.1 Lina- ja villaku eeltöötlus

Kodumaise tekstiilkäsitöö esimeseks etapiks oli kiu saamine ja eeltöötlus. Kaks peamist kodumaist kiumaterjali on lina ja vill. Lina töötlemine käsitsi vanaaegsete tööriistade abil (vt selgitust lk 10) on väga aeganõudev protsess, millega valdavalt tegeles kogu naispere. Tarvastust on teada, et kupardamisega tegelesid kolm sulastüdrukut, kaks aastapalgal ning üks suvepalgal (KKI MT 202, lk 3-12 > Tanning 1961, lk 191 kaudu). Teenijarahva töötulemuste korrektsust jälgis perenaine alati hoolega, et nad tööst ei hoiduks.

Sugemisest pidid osa võtma kõik talu tööjõulised naised, ainult üksikud teated Urvastest ja Rāpinast mainivad, et põhikoormus oli teenijatel (Astel 1968, lk 239). Korraga tegeles sugemisega tavaliselt üks naine, sest teistel olid muud toimetused käsil. Rāpinast on teada ka kahekesi korraga sugemist (EA 406, lk 78 > Pensa 2016, lk 54 kaudu). Kõige enam on siiski mainitud, et põhilise sugemise tegi ära perenaine, kes tööd kõige enam tundis. Võrumaalt on teada, et oskuslikumad linasugejad pakkusid ka vastavat teenust, rännates talust tallu (KV 199, lk 357 > Pensa 2016, lk 53 kaudu). Lina- ning ka villatööde puhul oli kõige vastutusrikkam ülesanne lõimelõnga ketramine, millega tegeles tavaliselt üks vilunud ketraja – tuntud on ütlus „lõimed ketras üks, koed üheksa” (Vunder 2008, lk

155). Lõimelõng pidi kudumiseks olema ühtlase keeru ja jämedusega, et suga lõimi kudumise käigus katki ei tõmbaks, koelõng võis aga kvaliteedi osas rohkem kõikuda.

Tavalises talus kasvatati rohkesti lambaid ning villa pügamine püüti ära teha ühekahe päevaga. Seetõttu olid töösse kaasatud kõik talu naised alates 15-16 eluaastast, sh ka teenijarahvas. Kraasimises, eriti esimesel korral, osalesid samuti kõik naised, Põhja-Eestis kohati juba 10-aastased lapsed. Korraga võis kraasimisega tegeleda kuus kuni seitse inimest (KKI MT 231, lk 35-6). Teist korda kraasimise puhul pidi olema juba ka varasem kogemus, nooremad lapsed seda teha ei saanud.

Pärast kraasimist või sellega samaaegselt toimus ketramine – vanemad lapsed võisid veel kraasimist jätkata, kui täiskasvanud ketrasid. Räpinast on teada, et hilisemal ajal, kui kodune ketramine vähenes, hakati ketramisega tegelema 18-19-aastaselt. 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses oli teenija palkamisel oluliseks nõudeks ketramisoskus. Sangastest on teada, et suuremates taludes, kus peeti kaht tüdrukut, ketrasid tüdrukud tavaliselt vaheldumisi üle nädala, arvatavasti erinevate esemete tarbeks vajalikku lõnga. Võnnust ja Põlvast on teada, et vahel pidi kogu ketramisega tegelema ainult üks teenija. Lõimelõngad ketras aga enamasti ikka perenaine või keegi teine kogenum ja vanem naine talus. Töö juurde käis tavapäraselt ka laulmine ning lustlik meeleolu (KKI MT 27, lk 1-3), mis aitas monotoonset tööd kiirendada. (Tanning 1961; Astel 1968, lk 238-46)

3.2.2 Kangakudumine

Kangakudumine oli võrreldes ketramisega enam oskusi ja kogemusi nõudev töö. Sellega seoses oli kanga telgedele seadja või selle töö juhtija ning tavaliselt ka kvaliteetsemate, villaste kangaste kudujaks perenaine. See töö nõudis paljude muude toimetuste kõrval ka õötunde, nagu mainitud Põlva „Nooriku virkuse õpetuses”, kus vana perenaine manitseb noort miniat ja kurdab oma rasket elu: *Vahel karksi kanga mano /.../ Peig taht peene hamõht / Kaasik ollõ kaala rätti. / Muu pereh ammu magasi* (H, Mapp 663/4 (52)). Üldjuhul osalesid kuni 20. sajandi alguseni kudumises perenaine, talu täiskasvanud tütreid ning suuremates taludes teenijad. Üksikud teated vahendavad, et kudumise põhiosa jäi teenijatüdruku kanda. Iga taluperenaise kohuseks oli ka oma teenijatüdrukule kangakudumise õpetamine, kui viimasel vastavad oskused puudusid. Suurtes Mulgi- ja Tartumaa taludes peeti tavaliselt kahte aastateenijat, kes vaheldumisi sise- ja välistöödest osa võtsid ning seega ka kanga kudumisega tegelesid. Sangaste kihelkonna jõukates

taludes, kus oli kaks teenijat, kudas üks ühe, teine teise kanga. Rõngust on teada, et kaks teenijatüdrukut on erandkorras kudunud kangast veel suvisel heinaajal (EMH 523 > Keem 1970, lk 327 kaudu). Rannu murdetekstide lugemiku (2013, lk 27-8) põhjal ketrasid ja kudusid sealkandis karjustüdruk ja lesk ehk vanem kogenud naine. Kodune kangakudumine püsis Eesti aladel kauem just Lõuna-Eestis, eriti kagunurgas. 19. ja 20. sajandi vahetusel võisid vaid jõukamad inimesed paremad külaskäigurõivad lasta õmmelda ostetud vabrikukangast. (Konsin 1966, lk 164; Astel 1968, lk 251; Konsin 1979, lk 45)

3.3 Käsitöö vaesema maarahva elatusallikana

19. sajandit iseloomustab varasemaga võrreldes üha suurem liigendumine külaühiskonnas – süvenesid erinevused küla ladviku, taluomanike ja rentnike vahel (Linnus 1955, lk 14). Lisaks oma pere tarbeks valmistatud tekstiilesemetele said 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses jõukamad pered lubada ka kehvemal elujärjel olevate inimeste käsitöössemete või nõ teenuse (nt suurtalu villade ketramine) ostmist. Puhjast teada, et külas oli üks naine, kes käis talust tallu ja ketras kõik lõimelõngad. Lõim ei võinud olla *loige* ehk lõdva keeruga – nii oligi ühel ketr ajal terves külas palju tööd (KKI MT 193, lk 107-115 > Keem 1970, lk 162 kaudu).

Väheste maaga või maata elanikkond ning taluteenijad, kes suvehooajal tegelesid põllutöödega, valmistasid lisateenistuse saamiseks sügis- ja talveperioodil müügiks käsitöössemeid (Astel 1968, lk 235) – tellijateks olid seejuures peamiselt rikkamate perede peretütred ja –naised (KM H IV 9, lk 291-2). Nagu esimeses peatükis mainitud, tekkisid teenijarahval sel perioodil paremad võimalused enda koolitamiseks ja käsitööoskuste arendamiseks. See aga süvendas veelgi enam alamkihi ekspluateerimist ja enda huvides kasutamist jõukamate külaelanike poolt. Järgnevalt annangi ülevaate, mis staatuses naised valmistasid käsitöössemeid müügiks, mida valmistati ja puudutan põgusalt ka turustamise aspekti.

Väheste maaga või maatute vabadike ning teenijarahva kohta, kes valmistasid käsitööd teistele müügiks-vahetuskaubaks, on 18. sajandi rahvaloendustes vähe andmeid ning pigem on need juhuslikku laadi (Linnus 1971, lk 222). Tänaesse päeva on jõudnud eelkõige kirja pandud suuline pärimus, mis annab aimu endisaegsete kehvikute eluolust ja teenistusvõimalustest. Lauluski on juttu vanema venna hoole alla jäänud tütarlastest, kes peab elatise teenimiseks oma käsitöid müüma: *Kelles kirjo koade, / Kelles lööde loogelise / Küläle kirjo koa / Küläle löö loogelise* (H, Jagomann 708 (45)).

Tellimuste alusel on külakäsitöölised valmistanud erinevaid töömahukaid ja suuremaid oskusi nõudvaid tekstiilesemeid nagu võid, kindaid, sukki, vaipu, vähesel määral kudunud kangast müügiks (Vunder 2008, lk 136-42). Eriti nõutud olid võõd veimevaka osana. Tõenäoliselt on mõni külakäsitööline spetsialiseerunud ainult võõde kudumisele, neid meistreid on tuntud ja hinnatud terve valla või kihelkonna ulatuses (EA 2, lk 241 Rõngu; KV 45, lk 371 Karksi). Mõnikord telliti ka võõkuduja peresse tööle (KKI MT 28, lk 65 Halliste). Kõige tuntumad võõde valmistajad on seto naised. Võõsid müüdi peamiselt Petseri laatadel (EA 44, lk 95 Meremäe) ning tasu saadi nii natuuras kui rahas (Astel 1981, lk 138). Ka Võrumaa naised on oma käsitöötooteid 20. sajandi algul laatadel müünud, Rõuge naised on laadale minnes võtnud müümiseks kaasa 2-3, kohati isegi 10-15 paari kindaid (EA 58, lk 156 > Konsin 1966, lk 170 kaudu).

Pärimusteadete vahendusel on teada, et jõukamad talud kasutasid saunikute ja popside tööjõudu ketramisel. Kodaverest on teada, et taludele hakkasid ketrama vanemad naised, kes aastateenijaks enam olla ei jaksanud. Tänu suurtele kogemustele usaldati nende kedrata peenem lõimelõng. Tavaliselt töötasid nad oma kodus, vahel harva ka talus kohapeal. Palka maksti nii toiduainetes kui rahas. (Astel 1968, lk 247) Tarvastu moonakanaised on teinud tikandeid oma naabritele ning ka naaberkülla (EM 7721 > Linnus 1955, lk 14 kaudu). Tagasihoidliku varandusliku seisundi tõttu polnud külakäsitöölistel tavaliselt aga eriti suurt sotsiaalset mõju külakogukonnas (Vunder 2008, lk 139).

Käsitöölise kehvast elujärjest pärineb hea näide Vastseliina kihelkonnast. Misso valla Pulli külas elanud 19. sajandi teisel poolel Semmo Marin, kes olnud hea pükste õmbleja ehk *kaadsaumbleja*. Talle viidud pükste õmblemise eest tasuks piima, sest tal endal polnud lehma ning sööki valmistas tuhkhauas, ilma pliidita. Sellistes oludes suutis ta aga teha kaunist käsitööd – õmmelda ja kedrata peenikest lõnga. (EMH 2693 > Keem 2002, lk 392-3 kaudu)

1920-ndatel ja 1930-ndatel oli eriti populaarne kangaste kudumine müügiks, parimad näited selle kohta pärinevad Haanjast. Mitmeniiselisi mustrilisi kangaid, mida varem kudusid vaid elukutselised kangrud, hakati nüüd valmistama ka taluperedes. Oskused selleks omandati kutselistelt kangrutelt, kursustel või ajakirjanduse vahendusel. Mõnes mõttes oli käsitöö propageerimine seotud rikkama ühiskonnakihi püüdlusega siduda talunaisi rohkem koduse majapidamisega ning hoida neid eemal poliitilisest elust. (Voolmaa 1966, lk 129)

Omaette huvitava pildi vaestest käsitöötegijatest loovad 19. ja 20. sajandi rahvalaulud. Tavaliselt kirjeldatakse seal vaeseid heade käsitöötegijatena, samas kui peretütred töödega hakkama ei saa. Näiteks öeldakse vaeslapse kohta, keda noormehel kosida soovitatakse: *See teeb kirjad kinnastesse, / kalasilmad kapukasse, / lõhesilmad lõuendisse, / ristid-rästid rätikusse* (EA 16, lk 407). Vaeslapse oskuslikku töötegemist on kiitnud ka kirikus ja alevis ringi liikuvad inimesed: *Hää um iks lats' langa tennü / Kallis kanga kudanu / Olē-ēi ta suiknu sugazil / Nõrknu ei nitsete nõal* (H II 4, lk 92-4 (40)). Käsitöö oli üks väheseid võimalusi, kuidas maapiirkonnas lisisissetulekut teenida. Mõnes mõttes sundisid valitsevad kehvad olud vaesemat elanikkonda omandama väärt käsitööoskusi, mida jõukamate talude naistel otseselt elus püsimiseks vaja polnud. Kasinad olud suunasid eelkirjeldatud naisi looma esteetiliselt kauneid, tehniliselt keerukaid ning töömahukaid tekstiile, mida nad iseendale kandmiseks ja kasutamiseks lubada ei saanud. Samuti polnud kehva elujärgjega naiskäsitöölistel külakogukonnas suurt võimalust kaasa rääkida, vaid nad pidid enamasti täitma jõukamate soove.

4. KÄSITÖÖLINE JA KÜLAKOGUKOND

Viimases peatükis vaatlen laiemat konteksti, kuhu külakäsitööline asetub. Annan ülevaate, milliseid töid tehti külas kollektiivselt, kuidas võisid toimuda neidude käsitööõhtud ja veimede valmistamine, lõpetades elava pärimuse järk-järgulise hääbumise ning tööstustoodangu pealetungiga.

4.1 Kollektiivne töö tegemine külades

Külaelu ja tekstiilkäsitöö juurde kuulus lahutamatult ka ühine töötegemine - talgud. Seejuures on huvitav erinevus Põhja- ja Lõuna-Eesti vahel. Lõuna pool asusid talud pigem hajali ning teateid talgute kohta leidub vähem. Lõuna-Eestile on iseloomulikud pigem ühised sügis-talvised käsitööõhtud. Järgnevalt annan ülevaate Lõuna-Eestis teadaolevalt talgukorras tehtud tekstiilitöödest ning käsitööõhtutest.

Villakraasimistalguid tunti üle Eesti, välja arvatud Kagu-Eestis, eelkõige Setomaal, kus kodukäsitöö perioodil jäi valitsevaks villa vatkumine (Astel 1968, lk 240), mis ei võimaldanud kuigi kollektiivset töötegemist. Kraasimistalgutest võtsid tavaliselt osa noored tüdrukud ja naised, kõigil olid oma kraasid kaasas, mõned ketrasid juba samal ajal oma vokkidega lõnga (KKI MT 193, lk 59-62 > Keem 1970, lk 146-7 kaudu). Tavaliselt järgnes talgutöödele söömine ning õhtul hiljem kogunesid talguliste juurde ka poisid. Sageli piirdus kraasimine talgukorras ühe õhtuga, teist korda kraasiti juba oma perega. (Astel 1968, lk 242) Puhjast on teada, et kraasimistalgud toimusid eelkõige neljapäeva õhtuti (RKM II 11, lk 510 (7)). Sel moel käidi sügisõhtuti läbi kolm talu, neljas talgupaik oli kodutalu (KKI MT 27, lk 1-3 > Tanning 1961 kaudu).

Mõned teated annavad aimu, et kevadist kanga vanutamist võidi teha talgukorras (KKI MT 193, lk 26-30 > Keem 1970, lk 179-80 kaudu) või kutsuti lihtsalt külast mõned abilised (Astel 1968, lk 248). Võnnust on teada, et talgukorras tehti ka linatöid – lõugutamist, ropsimist ja kolkimist. Kodaveres olevat naised ja tüdrukud tulnud oma *kolgispuudega* ühte tallu, kolkinud seal taretäie linu ära ja liikunud edasi järgmisesse tallu (Konsin 1979, lk 11).

4.1.1 Sügis-talvised naiste käsitööõhtud

Laialdaselt on tuntud hilissügisese tütarlaste ühised töö- ja lõbustusõhtud, mille käigus isiklikuks otstarbeks või kokkukutsujale kedrati, kooti sukki ja kindaid ning tehti muud näputööd. Tartumaal on neid kooskäimisi nimetatud *kildsannad* ja *ehasaunad*, Setumaal *talsipüha paast* ja *istjatsed*, Peipsi ääres *subrikud* ja *subrätkad*. (Astel 1968, lk 248)

Kildsannade kohta on rohkelt teateid kogunud R. Viidalepp Puhja kihelkonnas, mis oli Tartumaa üks mahajäänumaid piirkondi, säilitades paremini vanu kombeid. Kildsanna organiseerijateks olid enamasti ühe küla tüdrukud, eelkõige teenijarahvas, kuid kohati ka vallalised peretütred. Talutaredes käidud koos eelkõige novembrikuus ja neljapäevaõhtuti. Üheskoos kooti võid, sukki või tehti muud näputööd, lisaks lauldi töö meeleolukamaks muutmiseks (ERA II 298, 331 (5)). Tarvastu *kildsaajad* toimunud neljapäeva ja pühade õhtuti ning tüdrukud õppinud seal üksteiselt näiteks õmblemist, kudumist, pearäti tegemist ja tikkimist. Teateid leidub veel Rannu, Otepää ja Sangaste (ERA II 305, lk 543 (151)) kihelkonnast. 19. sajandi esimese pooleni oli tegu neidude omavaheliste käsitööõhtutega, kus õpiti üksteiselt mustreid ning oskusi. Puhjas hakkas see komme 1860-ndate teisel poolel taanduma, muutudes ajapikku tantsuga lõppevaks sööminguks-joominguks. (Viidalepp 1941, lk 50-62) Samast perioodist on Tartumaalt ka teateid, mille kohaselt koos käsitööd ei tehtud, vaid igaüks tegi ise kodus, nt Kambjas ja Nõos (RKM II 393, lk 54 (7)).

Mitmed pärimustead annavad aimu, et kollektiivne käsitöö tegemine oli suuresti seotud entusiastlike eestvedajatega. Kui vanade traditsioonide elus hoidjad surid, hakkasid kombed ja harjumused rahva seas hääbuma. Näitena võiks tuua *kergotämise* Põlva kihelkonnast, kus naised võtsid ühes erinevat näputööd, sh ketramist, ja kogunesid *Kergotarrõ* (RKM II 208, lk 121-2 (2)). Kokku saadi talvel, kuid mõnikord ka suvel. Lisaks käsitöö tegemisele lauldi. Kokkusaamiste eestvedajaks oli olnud Leeno-nimeline naine, keda tunti hea käsitöötegitjana ning kes õpetanud ka teistele näiteks kindakudumist. Pärast tema surma pole sealkandis enam ühiselt käsitööd tegemas käidud.

Käsitöö tegemise juurde kuulus kindlasti ka laulmine, eriti seltskonnas olles. Naised pidid tegema palju monotoonset ja nüri tööd, näiteks ketrama, mille saateks lauldi erinevaid ketruslaule, mis sobisid voki rütmiga. Lauldi ja mängiti tööd imiteerides ka ühistel käsitööõhtutel ning mõisa normi kedrates. Ketruslaule on teada paljudest Lõuna-Eesti kihelkondadest, sageli on ka teemad korduvad. Näiteks Räpinast on kirja pandud järgmised laulusõnad: *Ketra'*, *ketra siidi*, / *Vala vaskõlanga*, / *Ei läpe suiku*, / *Ei läpe luiku*. / *Mu poja' proogeta*, / *Kar'alatsõ' kaatsota*, / *Esi iho-alastõ*, / *Miis pal'as paku pääl* (H II

32, lk 627 (82)). Võrreldes tänapäevase kanga kättesaadavusega, võime vaid ette kujutada, kui pikki videviku- ja öötunde pidid talunaised voki ning teiste töövahendite taga veetma. Mõistetavalt pole säilinud ajastutruud olustikulist salvestist, kuid võime oletada, et käsitöö tegemist püüti võimalikult meeleolukaks ning vaheldusrikkaks muuta.

Setomaal peeti istjaid jõulude ja paastu vahelisel talvisel ajal (RKM II 44, lk 268 (120)) – kommet mäletatakse veel 1890-ndate paiku (KKI, WS). Neiud kogunesid mõnda tallu, lähemalt tulijad koos oma vokkide, kaugemad linatuustide, kinnaste, pitside või muu enese tarbeks tehtava käsitööga (RKM II 44, lk 468-9 (3); RKM II 44, lk 311 (193)). Toimus ka vastastiku oskuste ning kirjade jagamine ja õpetamine. Enamasti mindi kodukülalt kaugemale, sageli siiski oma sugulaste juurde (RKM II 14, lk 474-5 (35)). Ühes kohas peatuti umbes nädal ning liiguti seejärel uude tallu (ERA II 128, lk 294-5 (5); ERA II 296, lk 345-52 (5)). Päeval tegi igaüks oma tööd ning õhtul peeti noormeestega koos pidu, töö tegemist saatsid ka temaatilised laulud (H III 28, lk 809-10). Seto ketruslaulud iseloomustavad hästi tööõhtutel valitsenud meeleolu – neis pöörduakse kiirustavalt voki või kedervarre poole, vahel lisatakse ka ähvardusi, kuid laulude põhiosas rõhutatakse ketraja osavust ja virkust (Tampere 1956, lk 64). *Istma* hakkasid *käima* neiud umbes 15-aastaselt (RKM II 44, lk 487 (2)).

Subrätka on olnud tuntud kitsamas tähenduses naiste ketramistalguna. *Keträmistalos* kestnud öö otsa ning tööd tehtud sellele naisele, kes tüdrukud kokku kutsus ja süüa pakkus (H. R 9, lk 136) ning oma lõngu ise ei jõudnud ära kedrata. (Viidalepp 1941, lk 54-62) Kaugemalt tulijatele saatis kutse esitanud perenaine hobuse järgi, et ketraja koos vokiga ära tuua, lähemalt tulijad võtsid ise voki kaasa. Mõnikord oli subrätkal kokku kuni 20 vokki. Öö jooksul söödi kolmel korral. Päevaste tööde alguseks pidi iga osaleja tagasi oma kodus olema, et seal toimetustega jätkata, kokku tuldi vaid üheks ööks (H, R 9, lk 136).

4.1.2 Veimede valmistamine

Oluline kollektiivne käsitöö tegemine leidis aset enne pulmi, mil valmistati veimi. Põhja pool annetati pruudile kosjadele järgnenud korjamiskäigul peamiselt villu, mida tuli töödelda ning esemeid valmistada. Pruudi sugulased, sõbrad ja külatüdrukud aitasid pruudil enne pulmi 2-4 nädala jooksul veimevakka valmistada. Tööõhtud toimusid peamiselt neljapäeviti, sageli ka pühapäeviti, harvem teistel nädalapäevadel, sarnanedes tavalistele käsitööõhtutele. Lõuna-Eestist on teated kollektiivselt veimede valmistamise

kohta vähesed, Seto-, Võru- ja Lõuna-Tartumaal eitavad. Nendes piirkondades annetasid sugulased ja tuttavad pruudi veimevakka juba valmisesemeid ning polnud otsest vajadust lisaks esemete valmistamise järele. (Lätt 1958, lk 229-33)

Mulgimaalt, eelkõige Hallistest on konkreetseid näiteid ühiselt veimede valmistamise kohta neljapäeva õhtuti. Abilistel olid oma töövahendid kaasas ning ühiselt kedrati, kooti kindaid ja sukki (RKM II 1, lk 131). Piirkondades, kus annetati toormaterjali, oli peamiseks tööks villa kraasimine, seejärel alles ketramine ja kudumine. Pruutidele osutasid abi ka kehvikud ja saunanaised, kellel polnud kosjaviina eest midagi muud peale oma tööjõu tasuks pakkuda. (Lätt 1958, lk 229-33)

Hilisemal ajal, kui talupidajate jõukus kasvas, lasid peretütred suures koguses tasu eest külas veimi valmistada (Lätt 1958, lk 233). Seda ei peetud heaks tooniks ning mainiti kindlasti ära pulmalauludes. Vaesemal elujärjel olevad pruudid pidid sageli veimevaka valmistamisega ise hakkama saama, tõenäoliselt veel muu töö kõrvalt (Linnus 1955, lk 14-15). Ka rahvalaul räägib nendest tingimustest: *Kuidas tegi vakka vaenelapsi? / Kivi ääres tegi kirjakorra, / vare ääres kudus vardukest... / noodarannas nopsid silmad* (KM E STK. 38 (19)).

Pruudi käsitööoskusi ei jäetud tähelepanuta ka pulmarituaali käigus. Traditsioonilises pulmas olid nii peiu kui pruudi poolel omad kaasitajad, kes kiitsid enda suguvõsa ning uurisid teise headust. Kaasitajad on kindlasti küsinud ka pruudi virkuse ning kanga kudumise oskuse kohta (H II 48, lk 821-3 (17); H, R 6, lk 592-4 (1)). Pruudipoolsed laulikud võisid selliste küsimiste peale vastata kiidulauluga neiu oskuste kohta. Näiteks Põlvast on teada laul, kus kiidetakse pruudi kanga kudumise, ketramise, linade sugemise, vöö ja säärepaelte kudumise oskust ning virkust: *Tegi teole minnehna, / Kudi kodo tullehna* (E 6969 (1)). Rõngus kuulus sarnasesse fraasi veel öise töötamise mainimine: *Ära pelga langukesta / Kuul ta kuab kotti kanga / Aol kuab ta amme kanga* (H, R 6, lk 592-4 (1)). Traditsioonilises taluühiskonnas olid nii pulmade ettevalmistused kui ka pulmarituaal ise suure kogukondliku tähtsusega – üheks konkreetseks siduvaks elemendiks oli seejuures ka ühine käsitöö tegemine. Pulmad oma tseremoniaalse käigu ja kombestikuga (Veersalu 2016, lk 62) säilitasid muude eluvaldkondadega võrreldes kauem traditsioonilisi uskumusi, rõivastust ning oskusi. 19. sajandi lõpul ning 20. sajandi alguses muutus aga järjest ilmsemaks kapitalismi mõju suurenemine traditsioonilisele taluühiskonnale ning maapiirkondade harjumuspärasele elukorraldusele.

4.2 Linnade ja tööstuste mõjust külakäsitööle

19. sajandi teisel poolel toimunud kiire industrialiseerumine tõi suured muutused maakäsitöölise ja kogu taluühiskonna jaoks. Sellega kaasnes ka käsitöö märgatav elavnemine, suurendades masintoodangu ning vähendades sellevõrra koduse käsitöö osakaalu (Vunder 2008, lk 142). 1860-ndatest alates hakati rajama villaveskeid, kus esialgu tegeleti villa lahutamisega, kuid 20. sajandi alguseks lisandusid ka kraasimine, vanutamine ja ketrus, mis vähendasid märgatavalt koduse lõngavalmistamise ja kanga vanutamise osakaalu (Astel 1968, lk 240-53). Väiksemas koguses vaja minev kinda-, suka- ja tekilõng kedrati endiselt kodus, sest seda peeti pehmemaks ja soojemaks. Suuremas koguses lasti kanga kudumiseks vajalik lõng kogu ulatuses vabrikus valmis teha (KKI MT 193, lk 26-30 > Keem 1970, lk 179-80 kaudu).

Mehhaniseerimine vallutas ka seni käsitsi toimunud linatöötluste – linakasvatuse hoogustudes ilmusid küladesse lõugutamiseks käsitsi ringiaetavad ja hobujõul töötavad linamasinad ja ropsimiseks linavurrid. Väikestes kogustes jäi käsitsi lina töötlemine püsima veel ka 20. sajandi esimesel veerandil. (Vunder 2008, lk 164-6) 1899-1913 rajati Eestis mitmele poole linavabrikuid, mis alustasid lisaks lina puhastamisele ja ketramisele ka kanga kudumist (Rammo 2015, lk 15). 19. sajandi muutuvatest moetrendidest lähtuvalt hakati mitmetes alevites ja külades kasutama ka värvikodade teenuseid. Värvipakke on leitud näiteks Puhja kihelkonnast Kongutast. Trükimustrid levisid meie aladele suuresti läbi vene meistrite, mis tõttu olid trüki- ja värvikojad tuntud eelkõige Petserimaal Irboska kandis. (Joala 2016, lk 13-4)

Kangakudumisoskus külas püsis ja arenes oluliselt, sest talurahvas kasutas veel 20. sajandi esimesel poolel omakootud villaseid ülikonna-, kleidi- ja mantliriideid, linast suverõivast ja pesu, samuti segamaterjalist sõidu- ja vooditekke, vaipu ja kardinaid. Uuema näputööna hakati armastama heegeldamist, kanvaa-alusel tikkimist ja pesumärkimist. Kagu-Eestis püsisid veel 20. sajandi esimesel poolel vanad kangakudumis- ja näputöötehnikad, mis mitmekesisust ning arenesid moodsamate tehnoloogiat mõjul ka edasi. (Vunder 2008, lk 165-7)

Lõuna-Eesti maapiirkondades kujunes suurearvuline käsitöölise kiht, eriti maata vabadike arvelt. Maakäsitöölised hakkasid 19. sajandi teisel poolel üha enam koonduma alevikesse (Rosenberg 2010, lk 163). Käsitöö kaotas oma piirkondliku ilme ning lähenes linlikule traditsioonile. Naturaalmajanduslik vahetuskaup asendus müügiga turgudel ja laatadel. Alates 19. sajandi keskpaigast hakkasid müügile tulema ka erinevad

vabrikutooted (õmblusmasinad, heegelnõelad), mis hõlbustasid käsitöö tegemist, tõrjudes kõrvale vanad tehnoloogiad ja tööriistad. Käsitöö elavnemine ja uute tehnikate laiaulatuslik viljelemine kestis maal siiski üsna lühikest aega. 20. sajandil algas naiskäsitöös taandumissuund. (Vunder 2008, lk 142-67) Vabrikutoodangu levik ning masinate kasutuselevõtt tööprotsesside hõlbustamiseks soodustasid elujõulise käelise pärimuse hääbumist. Noored olid huvitatud teistest käsitööliikidest või ei tundunud käsitöö vastu üldse huvi ning koos vanade pärimuse tundjate kadumisega hääbusid ka mitmed 18.-19. sajandil elujõuliselt levinud oskused. 20. sajandil hoogustunud spetsialiseerumine tungis ka käsitöö valdkonda ning järjest enam osteti tekstiiltooteid poest või telliti professionaalidelt.

KOKKUVÕTE

Seminaritöö eesmärgiks oli olemasolevate allikate põhjal välja selgitada, millistele võimalikele põhimõtetele tuginedes toimus 18.-20. sajandi alguse Lõuna-Eesti maapiirkondades tekstiilkäsitöö alane tööde jaotamine. Kasutasin selleks põhiliselt kirjandusallikaid ning arhiivi talletatud pärimusteateid, sh käsitööteemaliste rahvalaulude tekste, jättes olude sunnil kõrvale ERMi arhiivimaterjalid. Uurimuse fookuses on tööde jaotumine professionaalse ning kodukäsitöö tasemel, soo, vanuse ja sotsiaalse staatuse põhjal - asetades need aspektid endisaegsesse olustikku, külakogukonnas toiminud vastastikuste suhete konteksti.

18.-19. sajandi teise poole Lõuna-Eesti maapiirkondade tekstiilkäsitöö alast olustikku iseloomustavad pärandoskuste elav edasi kandumine, paikkondlik piiratus ning suuresti naturaalmajandusel põhinev kauplemistava. Kodusel tasemel oskasid naised teha kõiki lihtsamaid väikesemahulisi tekstiilitöid. Professionaalide poole pöörduti keerukamate kangaste kudumiseks, üleriie te õmblemiseks ning suuremaid oskusi nõudvate tikandite tikkimiseks pidulikele rõivastele. Külakogukonnas saavutasid paljud madalamal elujärgel olevad käsitöölised oma staatuse läbi kogemuse, omandades oskused loomuliku põlvkondliku järjepidevuse tulemusena ning arendades omandatud oskusi keskmisest kõrgema tasemeni.

19. sajandi teisel poolel hakati korraldama spetsiaalseid kursusi õmblemise jm moodsate näputööde õppimiseks, mis tõrjusid arhailisi tehnoloogiaid ning seadsid tekstiilkäsitöö standardiks naiskäsitöölise. 18. sajandi ajalooallikates on tekstiilkäsitöölisena mainitud vaid mehi, kuid vaatlusaluse perioodi lõpuks oli see trend lõplikult pöördunud. Meeste hooleks oli 19. sajandil kohati veel villa vatkumine ning kanga vanutamine, linatööde puhul eeltöötlus kuni lõugutamiseni, 20. sajandil ka masindamine.

Tüdrukute käsitööoskusi arendati juba lapsest saati, alustades lihtsamate abitöödega. Täiskasvanuikka jõudes pidid kõik tööd, sh kõige keerukam ja vastutusrikkam kangakudumine, selged olema. Nii lina- kui villakiu töötlemisse kaasati enamasti kogu talu

naispere, lisaks ka teenijad – kõik vastavalt oma oskustele ja kogemustele. Kõige suuremaid kogemusi nõudev töö oli lõimelõnga ketramine, mida usaldati vaid vanematele naistele, sest lõime puhul oli ühtlane kvaliteet eriti oluline. Kindlad jaotused valitsesid ka pere- ning teenijarahva vahel, kuigi esines paikkondlikke erisusi. Vaesem maaelanikkond teenis elatist ka tekstiilesemete või teenuste müügiga. Kõige tuntumad olid vöökudujad, valmistati ka kindaid, sukki, vaipu, mõned teated on ka kanga müügi ning teenusena lõimelõnga ketramise kohta. Paljud kehvikud pidid ära elamiseks omandama head käsitööoskused, mida neil oli võimalik jõukamale küla elanikkonnale pakkuda.

Mitmeid töid tehti külades kollektiivselt talgutel või käsitööõhtutel. Talgukorras võis toimuda villa kraasimine, kanga vanutamine, üksikjuhtudel ka erinevad linatööd. Kogu Lõuna-Eestis, eriti aga Setomaal olid populaarsed sügis-talvised naiste käsitööõhtud. Nende juurde kuulus ka seltskondlik osa koos ühise laulmisega. Veimi on ühiselt valmistatud vaid Mulgimaal, mujal annetati pruudile kogumisretkel pigem valmisesemeid.

19. sajandi teisest poolest alates hakkas maapiirkondades võimust võtma industrialiseerumine – villa ja lina töötlemiseks, kanga kudumiseks ning värvimiseks hakati üha enam kasutama vabrikute teenuseid. Kodune käsitöö hakkas sel perioodil järkjärgult vähenema ning põlvkondlikule järjepidevusele tuginev pärimus hääbuma, asendudes kursustel õpitud oskustega.

Arvestades käesoleva uurimuse mahtu, usun, et suutsin anda ammendavad vastused kõigile algusjärgus püstitatud küsimustele. Koondatud info võiks aidata tänapäevastel käsitöölistel mõtestada enda erialast rolli ning suhestuda endisaegsete naiskäsitöölistega, kes pidid nägema kordades rohkem vaeva, et jõuda valmis tekstiilesemeteni. Eelnevates peatükkides esile toodud ajastu kirjeldusi saavad tänapäeva käsitöölised rakendada oma toodete edukamaks turustamiseks. Tunnen ise taasõpitud pärandoskuste valdajana, et endisaegseid olusid aimates, suudan meisterlikumalt ka sellel perioodil valminud muuseumiesemeid kopeerida. Vaadates tänapäevase tarbimisühiskonna esindajana vanu tekstiile, võib tekkida illusioon oma vaba aega käsitööga sisustanud talupreilidest, kuigi tegelikkuses valdasid paremaid käsitööoskusi just kehvemal elujärjel olevad naised, kelle jaoks käsitöö tegemine oli üheks elatusallikaks.

Materjali koondamise käigus tõstatus mitmeid uusi huvitavaid küsimusi ja teemasid, millele võiks edaspidi tähelepanu osutada. Tööalaste jaotuse ja talgute osas oleks asjakohane Lõuna- ja Põhja-Eesti võrdlus. Omavahel võiks võrrelda maa, linna ja mõisa käsitöölisi ning töö iseloomu, hõlmates rohkem kutseliste käsitööliste ning meeste rolli.

Omaette uurimuse saaks koostada ka käsitööd hõlmavate rahvalaulude põhjal. Seoses ERMi kolimisega jäid praegu peaaegu täiesti käsitlemata ka sealsed pärimusteated, millest tõenäoliselt saaks koostada uue uurimuse. Lähemalt võiks süüvida ka käsitööalase naturaalmajanduse ning palga maksmise põhimõtetele külakogukonnas ning väljaspool küla. Mulle isiklikult pakuks kõige enam huvi veimede valmistamine ja ettevalmistused pulmadeks – kuidas tuua käelist pärimust koos arhiivimaterjalide ja rahvalauludega muuseumiprogrammi või koolituste raames tänapäeva.

KASUTATUD ALLIKAD

Kirjandusallikad

Astel, Eevi. 1981. *Vöö eestlaste rahvatraditsioonis*. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XXXII, lk 136-145.

Astel, E. 1968. *Naiste käsitööde aastaringne tsüklilisus (XIX sajand ja XX sajandi algus)*. – Eesti etnograafiamuuseumi aastaraamat XXIII, lk 235-255.

Eesti rahvakultuuri leksikon. 2000. Toim Viires, A. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algult. 1957. Toim Moora, H. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Joala, L. 2016. *Robert Natuse riidevärvimis- ja trükkimistööstus Viljandis aastatel 1883-1941*. [Magistritöö]. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia. Rahvusliku käsitöö osakond. Viljandi.

Keem, H, Käsi, I. 2002. *Eesti murded VI. Võru murde tekstid*. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

Keem, H. 1970. *Eesti murded III. Tartu murde tekstid*. Tallinn: Kirjastus Valgus.

Konsin, K. 1979. *Kudumid*. Tallinn: Kunst.

Konsin, K. 1966. *Naiskäsitöö Võru rajoonis*. – Eesti etnograafiamuuseumi aastaraamat XXI, lk 164–205.

Linnus, H. 1955. *Tikand Eesti rahvakunstis I. Põhja-Eesti ja saared*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Linnus, J. 1971. *Maakäsitöölised Eestis XVIII sajandi lõpul*. – Eesti etnograafiamuuseumi aastaraamat XXV, lk 207-228.

Lätt, S. 1958. *Kollektiivne abistamine Eesti pulmakommetes*. – Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed. Uurimusi ja materjale I. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 213-249.

Pensa, M. 2016. *Lina töötlemine 20. sajandi esimesel poolel Eestis ja selle protsessi taasloomine*. [Magistritöö]. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia. Rahvusliku käsitöö osakond. Viljandi.

Rammo, M. 2015. *Abja linavabrik*. Elva: Sulemees.

Rannu lugemik. Murdetekstid. 2013. Toim Vink, V. Rannu: OÜ Vali Press, lk 27-28.

Rosenberg, T. 2010. *Tööstus ja käsitöö*. – Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Tartu: Ilmamaa, lk 150-178.

Tampere, H. 1956. *Eesti rahvalaule viisidega I*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Tanning, S. 1961. *Eesti murded I. Mulgi murdetekstid*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Veersalu, L. 2016. *Kuusalu kihelkonna vanem pulmakombestik ja selle taasloomine tänapäeval*. [Magistritöö]. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia. Rahvusliku käsitöö osakond. Viljandi.

Viidalepp, R. 1941. *Kildsann ja muid endisaegseid külanoorte kooskäimisi*. - Eesti Keel ja Kirjandus, lk 47-65.

Viires, A. 2004. *Vana Eesti rahvaelu*. Tallinn: Ilo.

Voolmaa, A. 1966. *Võru rajooni maaelanike rõivastus*. – Eesti etnograafiamuuseumi aastaraamat XXI, lk 117–163.

Vunder, E. 1992. *Eesti rahvapärane taimornament tikandis*. Tallinn: Kirjastus KUNST.

Vunder, E. 2008. *Käsitöö*. – Eesti rahvakultuur. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 136-168.

Arhiiviallikad

Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv:

EMSUKA - Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv

EMH - Eesti murrete helilint

ES MT - Emakeele Seltsi murdetekstid

KKI MT - Keele ja Kirjanduse Instituudi murdetekstid

KKI WS – Keele ja Kirjanduse Instituudi Wiedemanni kartoteek

EMSUKA EMH 358, Sangaste. EMSUKA EMH 523, Rõngu. EMSUKA EMH 2693, Vastseliina. EMSUKA ES MT 205, Põlva. KKI MT 27, Paistu. KKI MT 28, Halliste. KKI MT 32, Rannu. KKI MT 113, Räpina. KKI MT 192, Nõo. KKI MT 193, Puhja. KKI MT 193, Puhja khk. KKI MT 202, Tarvastu. KKI MT 231, Karksi. KKI WS, Vastseliina.

Eesti Rahvaluule Arhiivi kogud:

E – Matthias Johann Eiseni rahvaluulekogu

EÜS – Eesti Üliõpilaste Seltsi rahvaluulekogu

H – Jakob Hurda rahvaluulekogu

KM – Eesti Kirjandusmuuseumi rahvaluulekogu

E STK - M. J. Eiseni stipendiaatide rahvaluulekogu

RKM - Eesti TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. (Riikliku) Kirjandusmuuseumi (nüüd Eesti Kirjandusmuuseumi) rahvaluule osakonna rahvaluulekogu

E 6969 (1), Põlva. ERA II 78, 333/4 (1), Puhja. ERA II 128, 294/5 (5), Meremäe. ERA II 296, 345/52 (5), Setumaa. ERA II 298, 331 (5), Puhja. ERA II 305, 543 (151), Sangaste. ERM 151, 23 (8), Rõuge. EÜS VII 2666 (39), Kambja. EÜS VII 2676 (2), Rannu < Kolga-Jaani. H, R 6, 592/4 (1), Rõngu. H, R 9, 136, Setumaa. H II 4, 92/4 (40), Setumaa. H II 32, 627 (82), Räpina. H II 48, 821/3 (17), Helme. H III 28, 809/10, Vastseliina. H, Jagomann 708 (45), Räpina. H, Mapp 663/4 (52), Põlva. KM E STK 38 (19). KM H II 41, 531. KM H IV 9, 291/2. RKM II 1, 131, Halliste. RKM II 11, 510 (7), Puhja. RKM II 14, 474/5 (35), Meremäe. RKM II 44, 268 (120), Vastseliina. RKM II 44, 311 (193), Vastseliina. RKM II 44, 468/9 (3), Vastseliina. RKM II 44, 487 (2), Vastseliina. RKM II 208, 121/2 (2), Põlva. RKM II 412, 113/4 (2), Puhja.

Eesti Rahva Muuseumi etnograafilise arhiiv: EA 1:249. EA 2:241, Rõngu. EA 6:191. EA 16:407. EA 28:669 Setumaa. EA 44:95 Meremäe. EA 58:156 Rõuge. EA 406:78, Rāpina.

Eesti Rahva Muuseumi etnograafilised esemekogud: EM 3 589. EM 3 598. EM 7 721. EM 10 851. EM 10 860.

Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide vastuste arhiiv: KV 45:371, Karksi. KV 199: 357, Põlva.

Andmebaasid

ERA. 2016. Eesti Regilaulude Andmebaas. <http://www.folklore.ee/regilaul/andmebaas/>, (19.08.2016).

LISAD

Lisa 1 Temaatilised rahvalaulud

EÜS VII 2666 (39) < Kambja khk. - J. Sossi & P. Tatz < Mari Paabu, 60 a. (1910)

Kangakudumine

Neiukene noorukene

Kas mõistad kangast kududa

Mina kuanmiksedkuan

Kui ma kuan kangas kabiseb

Kui ma löön lõngad lõbisevad

Vassi varva veeretelles

Mina kuankilbilista

Mina murrann murdelista

Astun anisilmilista

Mina paugutan paberid

Mina lõksutan lõuendid.

EÜS VII 2676 (2) < Rannu khk., Valguta v. < Kolga-Jaani khk. - J. Sossi & P. Tatz < EllKurno, 80 a., sünd. Jürgenson (1910)

Kangakudumine

Neitsikene noorukene

Kas mõistad kangast kududa

Mina kuan, miksedkuan

Kui ma kuan, kangas kahiseb

Kui ma löön lõngad lõbiseb

Vaski varva varetelles

Mina kuankilbilista

Mina murrann murdelista

Astun anisilmilista

Mina paugutan paberit

Mina lõksutan lõkendit.

H II 48, 821/3 (17) < Helme khk.,

Taagepera v. - J. Einer & P. Einer (1894)

Pulmalaulud

/.../Lass meid kaia, lass valate;

Mis toob minijatulle'enna,

Mõistab kas kangast kududa!

Kas tall suhun suure toime,

Keele pääl tall kilbi kirja,

Meelen tall mehe kuate? /.../

E 6969 (1) < Põlva khk., Navi - J. Melzov (1893)

Pulmalaulud

Peigmehele laua taga

Ära nuta noori meessi,

Ära pelga peijokene;

Ole meil häpü hää mann.

Tee ta tikoküläle,

Saada sõimu sõsarile,

Heida hellüvelile.

Kuda esi kulda kanga,

Veeretas ta viker voki.
Anna ei linno muide laapi,
Anna kangast kangru kuta.
Tegi esi tillokene,
Kudi esi kullakene;
Tegi teole minnehna,
Kudikodotullehna.
Pand ta peepe pedäjähe,
Pand ta kanga kadajahe.
Karja latse langa leiva,
Ullikese hoie teivä.
Tegi teole minnehna,
Kudikodotullehna.
Kuuse otsan koogukene,
Haava otsan hangukene
Kudi vööd loogelist,
Seereköödet silmilist /.../

ERM 151, 23 (8) < Rõuge khk., Nursi v.,
Nilbe k., Häide t. - Alide Tirol < Katri
Häide, 71 a. (1920)
/.../Kanga kõik ütenkoedu
Veeritseütenveedu
Ütte pantupallapoole.
Ole ei suiknusua pääl
Lameskunu laadi pääl
Ole ei tennu tera nappi
Soetanud soolanakla.
Esi ole tennutillokene
Esi hoie kullakene,
Teie teole minnen
Hoie kodotullen.

H II 4, 92/4 (40) < Setu, Laossina (Liiva)
k. - Joosep Hurt < üks vana naine (1886)
/.../Miä sääl tegi vaenēlats'
Kudi ta kullast kangast
Heidi hõpē hoikēst
Jumalallē tegi jooni särki
Maarijallē maani särki
Ega ta innesälgäsää
Sälgäsää' pääle panē
Kui no keere kerikohe
Kui astē alēvuhe
Sis iks kiti kerikoh
Avvustēllialēvuh:
Hää um iks lats' langatennü
Kallis kanga kudanu
Olē-ēi ta suiknusugazil
Nõrknu ei nitsetenõal.

H, Jagomann 708 (45) < Rāpina khk.,
Kõnnu k. - Jakob Jagomann < J.
Jagomann (1880)
Sõsar koob kirja
Veli sõsardkasvatelli
Kasvatellijõvvatelli
Saie sõsar kassunus
Kasunus ja jõvanus
Nagsikirjokudama,
Nagsi lööma loogelisi. -
Sõsar siidi linnukene
Madalikomarakene
Kelles kirjokoad,
Kelles lööde loogelise
Külälekirjokoa. -
Küläle löö loogelise

*Sõsarenearmahani
Ma tuu virrost vette toja
Harjo maalt kanga kudaja
Soomelt kera kerija
Saie sõsar kasunus
Kasunus ja jõudonus
Oma ola vette orja
Oma käe kanga kudaja
Oma sõrme kera kerija, -*

*H, Mapp 663/4 (52) < Põlva khk., Põlva
v., Vanaküla - Johann Semm < Mari
Leotoots (1903)*

Nooriku virkuse õpetus

*/.../ Tulõ üles hommokult
Varrainnevalkõt;
Inne kikast keetä pada
Inneakko anna süük.
Aja latsõ laastu tiile,
Poosi saata puu tiile;
Esi aia jäle järve poolõ,
Tii-tii tiiki poolõ.
Vahel karksi kanga mano
Esi mann mõtõli,
Mõtõli ja üteli:
Kuna ma tibul tekki tii,
Umallatsõl laudlina,
Tütrelle mehele minnä
Pojele naase võtta.
Peig taht peene hamõht
Kaasikollõkaala rätti.
Muu pereh ammu magari,
/.../Põssidkõgõ põimu ao,
Haiguskõllit haina ao,*

*Viisi sa kangast kutta,
Hoi vokki voristõlla.
Mõista sa mõhõlõminnä
Taipa sa taari tettä
Kudsid sa külast kudajat,
Üle aia arstijat.
Vattulõ lätsi vaese reie,
Villolõvinnikõkindsõ.
Näio kirstu kiirmast
Näio vakka vaarmast.*

*H, R 6, 592/4 (1) < Rõngu - G.
Rosenfeldt (1887)*

Pulmalaulud

*(Üks kaasik naiste laul; ühe vana nänni
suust üles kirjutatud.)
/.../Lase kaia me valatan:
Kas mõist kangast kudada?
Ära pelga langukesta
Kuul ta kuab kotti kanga
Aol kuab ta amme kanga /.../*

*H II 32, 627 (82) < Räpina khk. - J.
Poolakess (1889)*

Ketruslaul

*(Sagedasti pruugitav laul voki juures)
"Ketra", ketra siidi,
Vala vaskõlangu,
Ei läpe suiku,
Ei läpeluiku.
Mu poja' proogeta,
Kar'alatsõ' kaatsota,
Esi iho-alastõ,
Miispal'as paku pääl."*

SUMMARY

This study is entitled „Textile crafts in Southern Estonian village communities from the 18th until the beginning of the 20th century: principles of division of labour and roles”. The aim of the study is, based on the literature and archive sources available, clarifying which were the possible principles of division of labour in the area of textile crafts in the named period. The focus lies on gender, age and social status differences. The period ends with the acculturation of urban culture and consumption habits in the traditional village community up until 1930s. Southern Estonia, the area being studied, includes traditional Mulgimaa, Old Tartumaa (Southern part), Old Võrumaa and Setomaa (Estonian area).

In the first passage an overview of the role of crafts in the traditional village community has been given as well as the differences between professional and domestic crafts. The period can be described by spontaneous learning of heritage skills, strong local traditions and self-sufficient trading habits. At domestic level women were able to do all different small-scale textile crafts. Professional service was only used for more complex tasks. In the local community many skilled craftsmen acquired their status by naturally inherited skills which they mastered with a lot of practice. In the second half of 19th century special courses for modern crafts, such as sewing, became common. New trends in the society and expectations to the modern craftsmen upstaged archaic technologies and set woman to be the standardized textile worker.

In this study, the difference between men and women in textile work is also under consideration. In the 18th century men were mainly doing textile crafts, but by the end of the period it had changed drastically. Men used to do a little wool and flax pre-processing works at that time.

In the main passage I have analysed the division of labour among women, based on age and social status, including differences in flax and wool processing as well as fabric making. Girls were encouraged to improve their craft skills from very early age onwards.

By the time of maturing all basic skills were supposed to be mastered. Usually processing flax and wool required the help of all women in the extended household, including the handmaidens. Everyone gave their input according to their level of skills. The greatest responsibility included spinning the warp yarn – only experienced older women could do that. There were also certain divisions of labour among the family members and the servants.

The lower class people sold their craft work or services in order to earn a living. The best known were the belt makers as well as the sock, mitten and carpet makers. Lower class women sold their skills to the wealthier class of the village community in order to earn an extra living.

In the last passage I give an overview of the crafts done as communal work and collective craft gatherings. Communal gatherings were arranged for carding wool, preshrinking fabrics and in some cases for processing flax. All over Southern Estonia, especially in Setomaa craft gatherings were arranged during the winter period – young women made crafts, chatted and sang there. Wedding gifts have been made collectively only in Mulgimaa.

The study ends with the description of the vanishing of traditional inherited craft learning processes. This was triggered by industrialisation – the services of manufactures became popular for processing wool, flax, weaving fabric and dying. In correlation the skills of domestic crafts became lesser and faded away. However, getting a glimpse of the conditions in which our foremothers worked in, can add up to the self-identity of contemporary crafters seeking for their roots.